

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA

VOL. XVI, 8

SECTIO G

1969

Z Katedry Prawa Cywilnego Wydziału Prawa UMCS
Kierownik: prof. dr Aleksander Kunicki

Julian MARCINIAK

Pieczą nad osobą małoletniego pozostającego pod opieką

Попечительство над несовершеннолетним, находящимся под опекой

Die Sorge für die Person des Mündels

POJĘCIE PIECZY NAD OSOBĄ

Podstawowym elementem pieczy opiekuna jest pieczę nad osobą małoletniego pozostającego pod opieką (por. art. 155 § 1 k.r. i op.).

Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tak zresztą jak i k.r. z roku 1950, nie definiuje pojęcia pieczy nad osobą, pozostawiając ustalenie jego treści doktrynie i orzecznictwu. Brak wyraźnego określenia pojęcia pieczy nad osobą w k.r. z r. 1950 i w projekcie k.c. z r. 1960 K. Jagielski¹ potraktował jako niedociągnięcie legislacyjne i w dyskusji nad problematyką kodyfikacyjną wysunął postulat, aby w nowym kodeksie rodzinnym wyraźnie wymienić przynajmniej podstawowe obowiązki i prawa rodziców z zakresu pieczy nad osobą. Odmienne stanowisko zajmuje J. Sauk², według którego ściśle określenie przez ustawodawcę obowiązków i praw rodziców w zakresie sprawowanej przez nich pieczy nad osobą nie jest wskazane, albowiem mogłoby prowadzić do „schematyzmu i tym samym byłoby niezdolne do ogarnięcia całej różnorodności sytuacji, w jakich mogą się znaleźć wychowujący swoje dzieci rodzice”. Pogląd J. Sauka wydaje się w pełni uzasadniony, zwłaszcza że — jak to trafnie

¹ K. Jagielski: *Istota i treść władzy rodzicielskiej* [w:] *Studia cywilistyczne*, Kraków 1963, t. III, s. 123, oraz *id.*: *Krytycznie o pojęciu władzy rodzicielskiej w projekcie k.r. i op.*, „Nowe Prawo”, 1960, nr 11, s. 47.

² J. Sauk: *Granice obowiązków i praw rodziców wobec dziecka i społeczeństwa*, Wydawn. UMK, Toruń 1967, ss. 47—48.

podkreśla B. Dobrzański³ — precyzyjne wyznaczenie granic między składnikami pieczy nad osobą, szczególnie między wychowaniem a kierowaniem dziecka, jest trudne, ponieważ zakresy tych pojęć przynajmniej częściowo zachodzą na siebie.

Pojęcie pieczy nad osobą małoletniego ujmowane jest w doktrynie polskiej w sposób niejednolity. Zdaniem S. Szera⁴, piecza nad osobą to po prostu troska o osobę dziecka. B. Dobrzański⁵ natomiast stwierdza, że wychowanie w szerszym znaczeniu „obejmuje też w szczególności pieczę nad osobą dziecka”. Powyższe określenie nie wyjaśnia istoty pojęcia pieczy na osobą dziecka, albowiem sugeruje ono, że pojęcie pieczy nad osobą mieści się w pojęciu wychowania. Takie potraktowanie pojęcia pieczy nad osobą dziecka jest następstwem zbyt szerokiego rozumienia pojęcia wychowania. Niewątpliwie pojęcie pieczy i pojęcie wychowania są pojęciami krzyżującymi się, ale jak o tym będzie jeszcze mowa, pojęcie wychowania jest elementem pojęcia pieczy nad osobą, a nie odwrotnie⁶. Według J. Sauka⁷ piecza nad osobą dziecka — to „nieustanne starania rodziców wokół osoby dziecka”. Określenie to oddaje w zasadzie istotę pojęcia pieczy nad osobą małoletniego, ale w dalszych wywodach autor wprowadza rozróżnienie między pieczą w znaczeniu ścisłym, tj. dbaniem o zdrowie, życie i bezpieczeństwo osobiste dziecka, a pieczą w sensie moralnym, oznaczającą kierowanie dzieckiem. Wprowadzanie takiego rozróżnienia nie wydaje się uzasadnione ani postanowieniami k.r. i op., ani też potrzebami praktyki, a ponadto może ono prowadzić do pewnych nieporozumień, albowiem przez pieczę moralną rozumie się potocznie raczej coś innego aniżeli obowiązek i prawo kierowania dziećmi. Najpełniejsze określenie pojęcia pieczy nad osobą zawarte jest w pracy J. Jagielskiego⁸, który podejmując próbę określenia tego pojęcia wychodzi słusznie z semantycznego znaczenia wyrazu piecza jak i myśli przewodniej ustawodawcy. Piecza nad osobą, według Jagielskiego — to „trwała troska o osobę dziecka czy też staranie o osobę dziecka”. Ponieważ troska ta czy też staranie odnosić się mają do osoby małoletniego, na treść pojęcia pieczy nad osobą składają się takie elementy, jak troska o zapewnienie dziecku właściwych warunków egzystencji i rozwoju oraz ochrona przed niebezpieczeństwem.

³ B. Dobrzański [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Komentarz*, praca zbiorowa pod redakcją M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1966, s. 591; cytowany w dalszym ciągu jako *Komentarz* do k.r. i op.

⁴ S. Szer: *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 267.

⁵ *Komentarz* do k.r. i op., s. 594.

⁶ Por. Jagielski: *op. cit.*, s. 124.

⁷ Sauk: *op. cit.*, s. 41.

⁸ Jagielski: *op. cit.*, s. 124.

Brak ustawowego określenia treści i zakresu pojęcia pieczy nad osobą zmusza do wyprowadzenia wniosku, iż ustalenie jego treści należy oprzeć na semantycznym znaczeniu wyrazu piecza oraz na ogólnych wskazaniach zawartych w k.r. i op.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy, posługując się pojęciem pieczy nad osobą, bez zdefiniowania jego treści, używa go nie w znaczeniu techniczno-prawnym, ale w znaczeniu potocznym. Jest to w pełni uzasadnione na gruncie takiego aktu prawnego, jakim jest k.r. i op., który w miarę możliwości powinien posługiwać się terminologią zrozumiałą dla każdego obywatela. Potocznie przez pieczę rozumie się „dbanie, dbałość o kogo (o co), opiekę nad kim (nad czym); troskliwość, starannie”.⁹ Ponieważ przedmiotem tej troski czy starań jest osoba dziecka, to tym samym piecza nad nim obejmuje troskę rodziców czy opiekuna o prawidłowy rozwój fizyczny dziecka, staranie o jego wychowanie oraz kierowanie nim. Za takim rozumieniem pojęcia pieczy nad osobą małoletniego wydaje się przemawiać sformułowanie art. 96 k.r. i op., który z mocy art. 155 § 2 tegoż kodeksu odnosi się również do sprawowania opieki. Przepis ten stanowi bowiem, że „rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim”, a więc wskazuje na dwa elementy pieczy nad osobą, tj. na wychowanie i kierowanie małoletnim. Nie przeczy temu art. 95 k.r. i op., który wymieniając elementy władzy rodzicielskiej (piecza nad osobą i majątkiem małoletniego, a z mocy art. 98 k.r. i op. także prawo reprezentacji) mówi również o wychowaniu. Osobne wymienienie w tym przepisie wychowania nie miało na celu jego przeciwstawienia pieczy nad osobą, ale jedynie mocniejsze podkreślenie funkcji wychowawczej rodziców.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy, odmiennie aniżeli k.r. z r. 1950¹⁰, nie zawiera w przepisach o władzy rodzicielskiej odrębnego postanowienia, nakładającego na rodziców obowiązek podejmowania starań o utrzymanie dziecka. Nie świadczy to jednak o tym, że obowiązek taki na nich nie ciąży. Wynika bowiem on z faktu sprawowanej przez rodziców pieczy nad osobą dziecka, obejmującej również staranie o jego utrzymanie. Wymienianie zatem osobno tego obowiązku byłoby zbyteczne.¹¹ Spoczywa on na rodzicach, zobowiązując ich do dostarczania środków utrzymania i wychowania (obowiązek alimentacyjny) art. 123 i n. k.r. i op.

⁹ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, PWN, t. VI, Warszawa 1964.

¹⁰ Art. 35 k.r. stanowił, iż „rodzice sprawują pieczę nad osobą i majątkiem dziecka. Obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dzieci; powinni starać się o ich utrzymanie [...]”.

¹¹ Por. *Komentarz do k.r. i op.*, s. 770.

Natomiast opiekun zobowiązany jest nie do dostarczania środków utrzymania i wychowania, lecz do uzyskania ich od osób do tego zobowiązanych, chyba że opiekun jest jedną z osób zobowiązanych do alimentacji.

Pieczę nad osobą małoletniego można więc określić jako zespół obowiązków i praw opiekuna odnoszących się do osoby pozostającego pod opieką, na którą składają się: 1) obowiązek i prawo wychowywania, 2) obowiązek i prawo kierowania małoletnim oraz 3) obowiązek i prawo podejmowania starań o uzyskanie środków na utrzymanie i wychowanie małoletniego.¹² Ponieważ wymienione elementy pieczy nad osobą odgrywają doniosłą rolę w zakresie sprawowania opieki, dlatego też wymagają szczegółowego omówienia.

ELEMENTY PIECZY NAD OSOBĄ MAŁOLETNIEGO

Wychowanie małoletniego

Pojęcie wychowania ujmowane jest w doktrynie i orzecznictwie polskim w sposób niejednoznaczny.

B. Dobrzański¹³ wyróżnia trzy zakresy pojęcia wychowania. W znaczeniu najszerszym pojęciem wychowania — według tego autora — posługuje się art. 68 Konstytucji, albowiem dotyczy on wychowania podejmowanego nie tylko przez rodziców. Wychowanie zaś w znaczeniu szerszym” [...] obejmuje również kierowanie dzieckiem, bez którego zresztą, przynajmniej częściowo, byłoby niewykonalne i nie mogłoby urzeczywistnić wskazanych przez ustawę celów [...] takie wychowanie w szerszym znaczeniu odpowiada zresztą przyjętemu ogólnie potoczemu pojęciu wychowania, obejmuje też w szczególności pieczę nad osobą dziecka, troskę o jego fizyczny i duchowy rozwój, wykształcenie i przygotowanie dziecka do zawodu”. Autor ten wspomina również o wychowaniu w znaczeniu węższym, nie precyzując jednak zakresu tego po-

¹² Z ustawodawstw obowiązujących na ziemiach polskich przed unifikacją prawa cywilnego pojęciem pieczy nad osobą posługiwał się jedynie kodeks cywilny niemiecki, który w § 1631 i 1632, stosujący się z mocy § 1800 również do opieki, wskazywał, iż piecza nad osobą dziecka obejmuje prawo i obowiązek wychowania dziecka, dozoru go, oznaczenia miejsca jego pobytu, oraz prawo żądania wydania dziecka od każdego, kto je bezprawnie zatrzymuje. Wskazane w § 1631 i 1632 k.c.n. elementy pieczy nad osobą nie wyczerpują jednak jej zakresu; do pieczy nad osobą należy bowiem także troska o zdrowie dziecka czy wybór zawodu. Ponadto w doktrynie zachodnioniemieckiej do pieczy nad osobą zalicza się również reprezentowanie dziecka w sprawach osobistych, jak np. zawieranie umów o naukę — por. H. Lehmann: *Deutsches Familienrecht*, wyd. III, Berlin 1960, ss. 167—168.

¹³ *Komentarz do kr. i op.*, s. 594.

jęcia. Wychowanie w znaczeniu węższym określone zostało we wcześniejszej jego pracy¹⁴, w której „przez wychowanie w znaczeniu ściślejszym należy rozumieć troskę o zachowanie życia i zdrowia, rozwój sił fizycznych dziecka jako też pracę nad wyrobieniem jego właściwości duchowych”.

J. Sauk¹⁵ przez wychowanie rozumie „kształtowanie osobowości człowieka, jego doskonalenie, podnoszenie jego wartości fizycznych i duchowych”.

Podobnie pojęcie wychowania określa K. Jagielski¹⁶, którego zdaniem „istota wychowania dziecka polega na wpływaniu czy też na oddziaływaniu na jego rozwój w pewnym kierunku lub na pomaganiu dziecku w osiągnięciu pewnego stopnia rozwoju we wskazanym kierunku”.

Również w orzecznictwie S N w zakresie ustalenia treści pojęcia wychowania zachodzą pewne rozbieżności. W jednym z orzeczeń Sąd Najwyższy widzi różnicę między wychowaniem a kształtowaniem osobowości dziecka¹⁷, w innym zaś — między wychowaniem a kształceniem dziecka¹⁸.

Wszystkie wymienione określenia pojęcia wychowania zawierają szereg elementów wspólnych, a mianowicie, że wychowanie dotyczy zarówno fizycznego, jak i duchowego rozwoju dziecka, kształtowania jego osobowości itp.

Na tle obowiązującego k.r. i op. nie wydaje się uzasadnione wprowadzanie rozróżnień zakresu pojęcia wychowania w zależności od tego, czy funkcję wychowawczą spełniają rodzice, opiekun lub inne osoby, czy instytucje państwowe, takie jak np. szkoła. Nie można się również zgodzić z poglądem, że — jak o tym była już mowa — pojęcie wychowania obejmuje również pieczę nad osobą; ta ostatnia bowiem jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do wychowania.¹⁹ Użyte w k.r. i op. pojęcie

¹⁴ B. Dobrzański: *Komentarz do prawa rodzinnego*, Łódź 1947, s. 42.

¹⁵ Sauk: *op. cit.*, s. 48.

¹⁶ Jagielski: *op. cit.*, s. 125.

¹⁷ Orzeczenie Sądu Najwyższego z 25 V 1949 r. Wa C 48/49, „Państwo i Prawo”, 1950, z. 4, s. 180.

¹⁸ Orzeczenie Sądu Najwyższego z 31 VIII 1951 r. L. C. 164/51, „Nowe Prawo” 1953, nr 5, s. 84. W związku z tym orzeczeniem należy stwierdzić, że w naukach zajmujących się teorią wychowania przyjmuje się, iż „pojęcie wychowanie i wykształcenie oznaczają jednolity i nierozdzielny, celowy i planowo kierowany proces rozwoju młodych pokoleń” — por. *Zarys pedagogiki*, praca zbiorowa pod redakcją B. Suchodolskiego, Warszawa 1959, t. I. s. 14.

¹⁹ Pojęcie wychowanie w szerokim znaczeniu, a jednocześnie w znaczeniu techniczno-prawnym używa kodeks rodzinny NRD, który w części trzeciej posługuje się pojęciem wychowania rodzicielskiego, będącego odpowiednikiem występującego w prawie polskim pojęcia władzy rodzicielskiej.

wychowania nie obejmuje również obowiązku i prawa kierowania dzieckiem. Niewątpliwie z każdym procesem wychowania łączy się jakiś element kierowania, jednakże k.r. i op. posługuje się pojęciem wychowania w jego znaczeniu potocznym, o obowiązku i prawie kierowania dzieckiem mówi zaś odrębnie. Gdyby bowiem pojęcie wychowania występujące w k.r. i op. miało obejmować również obowiązek i prawo kierowania, to jego osobne wymienianie byłoby zbyteczne. Pojęcie kierowania użyte w k.r. i op. musi zatem zawierać inną treść aniżeli tę, która wynika z pojęcia wychowania.

Podejmując próbę ustalenia treści występującego w k.r. i op. pojęcia wychowania należy mieć na uwadze, że formy i społeczna rola wychowania oraz jego charakter klasowy ulegały na przestrzeni dziejów wielokrotnym przemianom i wzbogaceniom. Wychowanie było bowiem w rękach klas rządzących instrumentem służącym do utrwalenia ich władzy, jednocześnie było ono także środkiem, przy pomocy którego klasy uciskane starały się obalić istniejące ograniczenia.²⁰

Z uwagi na doniosłą rolę wychowania w budownictwie socjalistycznym klasycy marksizmu poświęcali tej problematyce wiele uwagi. Karol Marks w jednej ze swoich wypowiedzi wskazał, iż „przez wychowanie rozumie się trzy sprawy: po pierwsze wychowanie umysłowe; po drugie wychowanie fizyczne, takie jakie dają szkoły, gimnastyczne i ćwiczenia wojskowe; po trzecie — kształcenie techniczne, zaznajamiające z podstawowymi zasadami wszelkich procesów wytwórczych i dające dziecku lub chłopcu nawyki w posługiwaniu się prostymi narzędziami każdego procesu produkcji”.²¹

Z tych samych względów akty normatywne państw socjalistycznych, dotyczące prawa rodzinnego, zwracają szczególną uwagę na rolę wychowania dzieci. Widoczne to jest przede wszystkim w najnowszych kodeksach rodzinnych. Na przykład kodeks rodzinny NRD w § 42 wyraźnie stwierdza, że „wychowanie dzieci jest ważnym zadaniem obywatelskim rodziców, którzy za to darzeni są przez państwo i społeczeństwo uznaniem i szacunkiem”. Podobnie stanowi również art. IV czeskosłowackiej ustawy o rodzinie z 4 XII 1963 r., według której „rodzice odpowiedzialni są wobec społeczeństwa za wszechstronny rozwój umysłowy i fizyczny swoich dzieci, a zwłaszcza za należyte ich wychowanie [...]”. Kodeks rodzinny i opiekuńczy PRL nie zawiera wprawdzie takiej ogólnej dyrektywy, ale wynika ona z art. 68 Konstytucji PRL, wg którego „Polska Rzeczpospolita Ludowa otacza szczególnie troskliwą opieką wychowanie młodzieży i zapewnia jej najszerze możliwości rozwoju”.

²⁰ Por. *Zarys pedagogiki...*, t. I, s. 25.

²¹ Patrz *ibid.*, t. I, s. 171.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy, jako akt prawny państwa socjalistycznego, mówiąc o wychowaniu, ma na myśli wychowanie socjalistyczne. Brak wyraźnego określenia pojęcia wychowania daje podstawę do wysnucia wniosku, iż użyte ono zostało w znaczeniu potocznym, a nie techniczno-prawnym. W naukach zajmujących się procesem wychowania stwierdza się, że „wychowanie w najszerszym tego słowa znaczeniu oznacza całokształt oddziaływania rodziców, wychowawców i środowiska na rozwój dzieci i młodzieży. W tym sensie pojęcie wychowania obejmuje określone wpływy i oddziaływanie na fizyczny, umysłowy, moralny i estetyczny rozwój dzieci i młodzieży oraz przyswajanie im politechnicznych wiadomości i sprawności”.²²

Kodeks rodzinny i opiekuńczy posługuje się pojęciem wychowania w podanym wyżej znaczeniu. Wynika to w szczególności ze sformułowania art. 96: „Rodzice wychowują dziecko [...] obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka”. Przepis ten wskazując na te dwa elementy chciał jedynie podkreślić zasadnicze kierunki wychowania, odnoszącego się do dziecka jako jednostki psychofizycznej. Przez wychowanie zatem należy rozumieć całokształt wpływów i oddziaływań rodziców lub opiekuna na dziecko celem ukształtowania jego osobowości, zgodnie z jego zdolnościami i umiejętnościami.

W jednolitym procesie wychowania socjalistycznego wyróżnia się w teorii wychowania: wychowanie umysłowe, moralno-społeczne, estetyczne, politechniczne i fizyczne.²³ Wydaje się, iż w świetle rozważań dotyczących pieczy nad osobą małoletniego, unormowanej w k.r. i op., nie zachodzi konieczność wprowadzania tak szczegółowych rozróżnień, zwłaszcza że poszczególne rodzaje wychowania (estetyczne, moralne i politechniczne) pozostają w ścisłym związku z wychowaniem umysłowym, stanowiąc jak gdyby jego wyspecjalizowane działy.

Najogólniej można rozróżnić: a) wychowanie umysłowe oraz b) wychowanie fizyczne.²⁴

Wychowanie umysłowe²⁵ obejmuje troskę opiekuna o pra-

²² Zob. *ibid.*, t. I, s. 15. Według *Podręcznego słownika języka polskiego*, przedruk fotooffsetowy na podstawie wydania M. Arcta z 1939 r., Warszawa 1958, s. 423, wychowanie to „planowane oddziaływanie na rozwój duchowy istoty, którą ma się w opiece; doprowadzenie do wieku dojrzałego przez udzielanie jej odpowiedniej opieki, pokarmu, odzieży i zaspokajania wszelkich potrzeb cielesnych, umysłowych itp.

²³ T. Nowacki: *Politechnizacja [w:] Materiały do studiów pedagogicznych*, t. V. *Społeczna funkcja wychowania*, Warszawa 1959, s. 434.

²⁴ Analogicznie Jagielski: *op. cit.*, s. 126.

²⁵ Wychowanie umysłowe K. Marks uznaje za najważniejszą część wychowania w ogóle, a wynika to z jego stosunku do nauki, którą określał jako siłę poruszającą dzieje — por. K. Marks i F. Engels: *Dzieła wybrane*, t. II, Warszawa 1949, s. 155.

widłowy rozwój właściwości psychicznych i zdolności osoby pozostającej pod jego opieką. Troska opiekuna o wychowanie umysłowe małoletniego polega przede wszystkim na zapewnieniu mu zdobycia odpowiedniej sumy wiedzy ogólnej i specjalistycznej, zgodnie z jego zdolnościami i zamiłowaniem, tak aby był on w przyszłości przygotowany do pracy i życia w społeczeństwie. Troska ta polega również na osobistych staraniach opiekuna o zapewnienie małoletniemu odpowiednich warunków zdobywania wiedzy wraz z zapewnieniem mu w razie potrzeby koniecznej w tym zakresie pomocy.

W jednolitym procesie wychowania szczególną rolę odgrywa wychowanie moralno-społeczne. Celem tego wychowania jest wychowanie małoletniego w duchu patriotyzmu, socjalistycznego stosunku do ludzi i pracy, odpowiedzialności za własne postępowanie, wyrabianie własnej godności, silnej woli i charakteru, uczciwości itp.

Opiekun wypełniając swoje obowiązki wychowawcze powinien zwrócić również uwagę na wychowanie estetyczne małoletniego. Dzieło sztuki plastycznej czy teatralnej jest bowiem nie tylko źródłem przeżyć estetycznych, ale wpływa także na rozwój uzdolnień artystycznych oraz na kształtowanie postawy małoletniego, np. w stosunku do ludzi, ojczyzny itp.

W dobie cywilizacji, określanej niekiedy mianem cywilizacji technicznej, nie można pominąć w procesie wychowania rozwoju techniki, powodującej zasadnicze zmiany w życiu gospodarczym kraju, a także zmiany w psychice ludzi. Kształcenie politechniczne obecnie należy uznać za część kształcenia ogólnego. Oczywiście, w grę wchodzi jedynie znajomość ogólnych zasad rozwoju techniki i praw nim rządzących, i tym właśnie kształcenie politechniczne różni się od wykształcenia zawodowego, dającego sumę wiadomości i umiejętności potrzebnych do wykonywania określonego zawodu. Politechnizacja zatem zmierza do dostarczenia takiej sumy wiadomości z zakresu techniki, która pozwalałaby na rozumienie zachodzących przemian w życiu gospodarczym państwa.

Na wychowanie fizyczne małoletniego składają się starania opiekuna o życie i zdrowie małoletniego, o jego prawidłowy rozwój fizyczny. Troska opiekuna w tym zakresie powinna zmierzać w dwóch kierunkach. Jednym z nich są starania opiekuna niejako o charakterze profilaktycznym, mające na celu zabezpieczenie małoletniego przed powstaniem takich sytuacji, w których jego życie czy zdrowie mogłoby być zagrożone. Drugim zaś są starania zmierzające do usunięcia zaistniałych niebezpieczeństw, np. poddanie małoletniego leczeniu. Kwestia, jakie działanie powinien podejmować opiekun w tym zakresie, nie nadaje się do szczegółowej reglamentacji prawnej. Uzależnione jest to bowiem od konkretnego stanu faktycznego (stanu zdrowia dziecka, rodzaju schorzenia itp.). Jedynie w wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych względami społecznymi,

ustawodawca pozytywnie wymienia obowiązki opiekuna w zakresie wychowania fizycznego. Na przykład ustawa o zwalczaniu chorób zakaźnych²⁶ oraz ustawa o zwalczaniu gruźlicy²⁷ nakłada na opiekuna obowiązek poddania małoletniego szczepieniom ochronnym i leczeniu w zakładzie zamkniętym.

Na opiece ciąży obowiązek podejmowania wszelkich dostępnych mu środków, potrzebnych do zapewnienia małoletniemu odpowiednich warunków rozwoju fizycznego, a więc odpowiednich warunków mieszkalnych, odpowiedniego ubrania, wyżywienia itp. Szczególną troskę powinien przejawiać opiekun wówczas, gdy małoletni jest osobą ułomną lub chorą.

Opiekun ma obowiązek korzystać z pomocy sądu opiekuńczego oraz innych organów państwowych czy społecznych, jak np. przychodni lekarskich ogólnych i specjalistycznych, szkoły itp. (por. art. 100 w związku z art. 155 § 2 k.r. i op.).

W czasach współczesnych rodzice czy opiekun nie są już w stanie samodzielnie wypełniać swojej funkcji wychowawczej, zwłaszcza w dziedzinie wykształcenia. Państwo nowoczesne przejmuje na siebie część obowiązków związanych z wychowaniem młodzieży. W ustroju socjalistycznym rola państwa w tym zakresie jest znacznie większa i wszechstronniejsza aniżeli w kapitalistycznym. Państwo socjalistyczne w ramach swojej funkcji kulturalno-oświatowej przejmuje na siebie część obowiązków spoczywających na rodzicach czy opiece i to nie tylko w zakresie kształcenia, ale także w zakresie ponoszenia ciężarów związanych z utrzymaniem i wykształceniem (system stypendialny, bursy itp.). Niekiedy nawet państwo przejmuje na siebie w całości funkcję wychowania małoletniego, np. gdy dziecko przebywa w Państwowym Domu Dziecka.

Szczególna rola w zakresie wychowania młodzieży przypada różnego rodzaju szkołom. Funkcja wychowawcza szkoły nie ogranicza się tylko do umożliwienia młodzieży zdobycia wiedzy ogólnej czy zawodowej, ale obejmuje ona również wychowanie moralno-społeczne, fizyczne i estetyczne. Szkoła jako instytucja państwa socjalistycznego pełni rolę wychowawczą w takim zakresie, w jakim w dzisiejszych czasach rodzina nie byłaby w stanie jej spełniać, zwłaszcza gdy chodzi o kształcenie dziecka.

Opiekun oddając dziecko do szkoły wykonuje swoją funkcję wychowawczą za jej pośrednictwem. Stąd też nie może ograniczać się tylko do posłania małoletniego do szkoły, ale powinien z nią aktywnie współpracować. Opiekun obowiązany jest troszczyć się o to, aby małoletni

²⁶ Ustawa z 13 XI 1963 r., Dz. U., nr 50, poz. 279.

²⁷ Ustawa z 29 IV 1959 r., Dz. U., nr 27, poz. 170.

pozostający pod jego opieką czynił odpowiednie postępy w nauce, aby korzystał z urządzeń szkolnych, służących do rozwijania jego zdolności umysłowych i fizycznych. Do obowiązków opiekuna należy również stworzenie małoletniemu właściwych warunków do uczenia się, udzielenie mu pomocy w nauce oraz kontrolowanie czynionych postępów.

Rolę wychowawcy małoletniego może pełnić również zakład pracy, jeżeli na przykład małoletni zostanie do niego oddany na naukę zawodu. Również i w tym wypadku konieczna jest ścisła współpraca opiekuna i zakładu pracy.

W procesie wychowania młodzieży istotną rolę odgrywają również organizacje młodzieżowe oraz środki masowego przekazu (radio, telewizja). Dlatego też do obowiązków opiekuna należy interesowanie się przynależnością organizacyjną małoletniego i jego wyborem filmów oraz audycji radiowych i telewizyjnych, a także innych rozrywek kulturalnych.

Kierowanie małoletnim

Obowiązek i prawo kierowania małoletnim²⁸ w doktrynie polskiej prawidłowo łączy się z podstawowym elementem pieczy nad osobą, tj. z obowiązkiem i prawem wychowywania dziecka.²⁹ Za łącznością obu tych obowiązków przemawia brzmienie art. 96 w związku z art. 155 § 2 k.r. i op.: „Rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim”.³⁰ Kodeks rodzinny i opiekuńczy, przyznając rodzicom i opiekunowi obowiązek oraz prawo kierowania, wskazał tym samym na ich decydującą rolę w procesie wychowania dziecka. Słusznie więc K. Jagielski³¹ podkreśla, iż obowiązek i prawo kierowania dzieckiem „czyni z rodziców kierowników wychowania dziecka, dając im prawo i decyzje we wszystkich zasadniczych sprawach związanych z rozwojem dziecka”, a także pozwala jednocześnie „rodzicom tak w stosunku do dziecka, jak i w stosunku do osób trzecich podejmowania wszelkich środków potrzebnych do zapewnienia spokojnego i prawidłowego biegu procesu wychowania”.

Kierowanie małoletnim pozostaje w ścisłym związku z pojęciem wychowania. Nie stanowi jednak w rozumieniu k.r. i op. — tak jak uważa

²⁸ Por. Orzeczenie Sądu Najwyższego z 29 VIII 1952 C 1188/51, „Państwo i Prawo”, 1953, z. 1, s. 129.

²⁹ Por. Jagielski: *op. cit.*, s. 127, *Komentarz do k.r. i op.*, s. 594 i 765, Sauk: *op. cit.*, s. 49, oraz Szer: *op. cit.*, s. 269.

³⁰ Podobnie kwestię tę ujmował art. 54 k.r. z r. 1950, nieco inaczej natomiast prawo rodzinne z r. 1946, które w art. 24 stanowiło, że: „rodzice kierują wychowaniem dziecka”.

³¹ Jagielski: *op. cit.*, s. 128.

to B. Dobrzański³² — jedynie elementu składowego wychowania. Kodeks rodzinny i opiekuńczy posługuje się pojęciem kierowania w innym znaczeniu, a mianowicie traktuje je jako odrębny obowiązek i prawo decydowania zarówno o osobie małoletniego, jak i za niego we wszystkich sprawach dotyczących wychowania, wyboru zawodu, miejsca pobytu itp. przez czas sprawowania opieki.³³ Gdyby bowiem obowiązek i prawo kierowania należało rozumieć jako element wychowania, nie byłoby żadnej różnicy między opiekunem a innym wychowawcą, np. nauczycielem.

Z uwagi na zbieżność funkcji rodziców i opiekuna ciąży na nich te same obowiązki i przysługują im te same prawa, różnią się one jednak swoim zakresem. Rodziców i dzieci łączą węzły pokrewieństwa i wynikające z nich węzły uczuciowe, które stanowią naturalną gwarancję prawidłowego, tj. zgodnego z dobrem dziecka, wykonywania władzy rodzicielskiej.³⁴ Gwarancji takich natomiast brak jest przy opiece i dlatego też zakres obowiązków i praw opiekuna musiał zostać unormowany w taki sposób, aby zabezpieczony został interes pozostającego pod opieką. Różnice między władzą rodzicielską a pieczą opiekuna przejawiają się w sposób najbardziej ostry w obowiązku i prawie kierowania.³⁵ Wszystkie decyzje odnośnie osoby dziecka rodzice podejmują w zasadzie samodziel-

³² Dobrzański: *op. cit.*, s. 594.

³³ Por. Jagielski: *op. cit.*, s. 127 i Szer: *op. cit.*, s. 269. Takie rozumienie pojęcia kierowania odpowiada jego znaczeniu semantycznemu, skoro przez kierowanie rozumie się „nadawanie kierunku w znaczeniu fizycznym lub umysłowym” oraz „wskazywanie, wytyczanie drogi działania, rządzenia kim lub czym” — por. *Słownik języka polskiego*, PAN, Warszawa 1961, t. 3, ss. 667—668.

³⁴ Por. S. Kaleta: *Prawo rodzinne w systemie prawa polskiego, Instytucja rodziny we współczesnym społeczeństwie i państwie*, [w:] *Studia cywilistyczne*, Kraków 1961, t. I, s. 86.

³⁵ Różnice między władzą rodzicielską a pieczą opiekuna znajdują ponadto swoje odbicie w systemie i zakresie nadzoru sprawowanego przez sąd opiekuńczy. Z istoty rzeczy wynika, iż zakres nadzoru sądu opiekuńczego musi być znacznie szerszy w stosunku do opiekuna aniżeli w stosunku do rodziców. Nadzór sądu opiekuńczego w stosunku do rodziców ogranicza się w zasadzie do przypadków wskazanych w ustawie (por. art. 24, 99, 101 § 3, 109 k.r. i op.), podczas gdy nadzór ten w odniesieniu do opiekuna obejmuje całokształt spraw związanych z wykonywaniem opieki (por. art. 155 i 165 k.r. i op.). Ponadto omawiane różnice przejawiają się w charakterze nadzoru sądu opiekuńczego. O ile bowiem nadzór ten w stosunku do rodziców ma w zasadzie charakter dorywczy (z wyjątkiem przypadku, gdy rodzice w oparciu o art. 199 zd. 2 k.r. i op. poddani zostali przez sąd opiekuńczy ograniczeniom takim, jakim podlega opiekun), o tyle w stosunku do opiekuna jest on stały i okresowy. Sąd opiekuńczy obowiązany jest do kontrolowania opiekuna nie tylko przy okazji dokonywania przez niego czynności czy też nienależytego wykonywania swoich obowiązków, ale niejako na codzień, w toku sprawowania opieki — por. art. 165, 166, 167 k.r. i op.

nie (inaczej kwestia ta przedstawia się w zakresie spraw majątkowych — por. art. 101 § 3 k.k. i op.). Ingerencja sądu opiekuńczego w tej materii wchodzi w grę dopiero wtedy, kiedy w procesie wykonywania władzy rodzicielskiej wystąpią jakieś nieprawidłowości (por. art. 109—112 k.r. i op.).

Odmienne natomiast zagadnienie to przedstawia się w odniesieniu do opiekuna. Ustawodawca dążąc do jak najlepszego zabezpieczenia interesów małoletniego pozostającego pod opieką nie mógł pozostawić opiekunowi tak daleko idącej samodzielności i dlatego też w art. 156 k.r. i op. uzależnił jego decyzje we wszystkich ważniejszych sprawach, dotyczących zarówno osoby, jak i majątku małoletniego, od zezwolenia sądu opiekuńczego. Dla wykładni tego przepisu zasadnicze znaczenie ma ustalenie pojęcia spraw ważniejszych. Wydaje się, że pojęcie to obejmuje takie sprawy, które mają decydujące znaczenie dla prawidłowego rozwoju psychicznego i fizycznego małoletniego oraz przygotowania go do pracy dla dobra społeczeństwa, odpowiednio do jego uzdolnień.³⁶ Prawidłowa wykładnia tego przepisu wymaga również ustalenia, czy sprawy ważniejsze to jedynie czynności prawne, czy także czynności faktyczne. Sformułowanie art. 156 k.r. i op., mówiące ogólnie o sprawach ważniejszych, prowadzi do wniosku, iż w grę wchodzić będą zarówno czynności prawne, jak i czynności faktyczne, jak np. umieszczenie małoletniego u osoby trzeciej.

Skoro tak zwane sprawy ważniejsze wymagają zezwolenia sądu opiekuńczego, wyłania się problem ważności czynności prawnych dokonanych przez opiekuna bez zezwolenia sądu opiekuńczego, jeżeli czynności te zezwolenia takiego wymagają, albo wprawdzie za zezwoleniem, ale uzyskanym wskutek wprowadzenia sądu opiekuńczego w błąd.

Dla rozstrzygnięcia postawionego zagadnienia decydujące znaczenie ma charakter kontroli sprawowanej z mocy art. 156 k.r. i op. przez sąd opiekuńczy. Ma ona charakter kontroli wstępnej, a więc kontroli, której celem jest niedopuszczenie do powstania szkody i dlatego też zezwolenie sądu opiekuńczego musi być uzyskane przed dokonaniem przez opiekuna czynności. Wychodząc z tego założenia Sąd Najwyższy w uchwale Całej Izby z dnia 24 VI 1961 r.³⁷ stwierdził: „Czynność prawna, dotycząca majątku małoletniego, dokonana przez przedstawiciela ustawowego bez uprzedniego zezwolenia sądu opiekuńczego wymaganego przez przepisy art. 58 § 1 i 85 k.r. jest nieważna (art. 41 p.o.p.c.) i nie może być konwalidowana”. Postanowienia cytowanej uchwały odnoszą się również do spraw ważniejszych dotyczących osoby małoletniego, do których dokony-

³⁶ *Komentarz do k.r. i op.*, ss. 776—777.

³⁷ 1 CO 16/61 — *Zb. poz. 1963/187*, uchwała ta zachowała swoją aktualność także w świetle postanowień k.r. i op.

wania z mocy art. 156 k.r. i op. wymagane jest zezwolenie sądu opiekuńczego. W uchwale tej m. in. czytamy: „Rodzice nie mogą dokonywać bez takiego zezwolenia czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu, a opiekunowie nie mogą dokonywać ważniejszych czynności dotyczących osoby [podkreślenie moje] lub majątku małoletniego”.

Z omawianego punktu widzenia jest rzeczą obojętną, że opiekun wprowadził osobę trzecią w błąd, zapewniając ją o istnieniu zezwolenia sądu opiekuńczego na dokonanie określonej czynności, podczas gdy w rzeczywistości zezwolenia takiego nie uzyskał, dlatego że sąd odmówił mu jego udzielenia, bądź też dlatego, że o zezwolenie takie w ogóle nie występował. Osoba trzecia dokonując z opiekunem czynności zaliczanej przez k.r. i op. do spraw ważniejszych powinna była bowiem sprawdzić, czy sąd opiekuńczy udzielił zezwolenia opiekunowi na dokonanie tej czynności, a nie poprzestać tylko na zapewnieniu opiekuna.

Odmienne natomiast przedstawia się kwestia ważności czynności, którą należy zakwalifikować jako sprawę ważniejszą, w przypadku gdy opiekun uzyskał zezwolenie na jej dokonanie w drodze pośredniego wprowadzenia sądu opiekuńczego w błąd.

Zezwolenie sądu opiekuńczego jest aktem publiczno-prawnym, wywołującym jednak równocześnie skutki cywilno-prawne — jak to wyjaśnił, jeszcze na gruncie prawa opiekuńczego z r. 1946, J. Witecki³⁸ i wobec tego wywołuje ono wszystkie skutki z niego wynikające, niezależnie od sposobu jego uzyskania. Z tego też względu sąd opiekuńczy nie może zmienić czy uchylić wydanego zezwolenia, a strony nie mogą uchylić się od skutków dokonanej czynności. Można jedynie rozważyć, czy z uwagi na dobro małoletniego, będące przecież zasadniczym kryterium również przy wykładni przepisów prawnych regulujących sprawowanie opieki, nie należałoby wprowadzić od tej reguły wyjątku. Wydaje się, iż w tym konkretnym przypadku dobro małoletniego powinno ustąpić miejsca konieczności zapewnienia ochrony interesów osoby trzeciej, opierającej się o wydane zezwolenie. Nie można bowiem na osobę trzecią nakładać tak daleko idącego obowiązku, aby musiała ona liczyć się z faktem, że postanowienie sądu opiekuńczego, zawierające zezwolenie na dokonanie przez opiekuna określonych czynności, wydane zostało wskutek wprowadzenia sądu opiekuńczego w błąd. Praktycznie rzecz biorąc, tego rodzaju sytuacja może mieć miejsce niezwykle rzadko, albowiem sąd opiekuńczy przy udzielaniu czy odmowie wydania zezwolenia uwzględni wszelkie okoliczności.

³⁸ J. Witecki: *Odpowiedź prawna*, „Państwo i Prawo”, 1947, z. 2, s. 108. Aktualność tej wypowiedzi na gruncie k.r. i op. potwierdza *Komentarz do k.r. i op.*, ss. 780—781.

W przypadku dokonania przez opiekuna czynności prawnej w oparciu o zezwolenie sądu opiekuńczego, uzyskane drogą wprowadzenia tego sądu w błąd, czynność prawna będzie ważna, a opiekun będzie zobowiązany do naprawienia powstałej szkody oraz poniesie odpowiedzialność z tytułu przekroczenia swoich uprawnień. Zezwolenie sądu opiekuńczego jest aktem władzy i skutkuje niezależnie od powodów, które skłoniły tę władzę do wydania go.

Sąd opiekuńczy, udzielając zezwolenia na dokonanie przez opiekuna czynności zaliczanej do spraw ważniejszych, a dotyczącej osoby małoletniego, nie zawsze będzie mógł zmienić czy uchylić wydane w tej kwestii postanowienie. Wprawdzie art. 577 k.p.c. wyraźnie stanowi, że sąd opiekuńczy może zmienić nawet prawomocne swoje postanowienie, jeżeli wymaga tego dobro osoby, której to postanowienie dotyczy, jednakże art. 593 zd. 2 k.p.c. wprowadza od tej zasady wyjątek, zabraniając zmiany czy uchylenia postanowienia sądu opiekuńczego, jeżeli na podstawie tego zezwolenia powstały już skutki prawne względem osób trzecich.³⁹

Zmiana lub uchylenie postanowienia sądu opiekuńczego, zawierającego zezwolenie na dokonanie przez opiekuna czynności ważniejszej, dopuszczalne będzie wówczas, jeżeli w odniesieniu do osób trzecich nie powstały jeszcze skutki prawne (*argumentum a contrario* z art. 593 zd. 2 k.p.c.). Przepis ten świadczy, że w intencji ustawodawcy leżało zapewnienie ochrony osobom działającym w zaufaniu do wydanego przez sąd zezwolenia. Z chwilą jednak, gdy interesy tych osób nie wchodzą w grę, postanowienie sądu opiekuńczego powinno być zmienione lub uchylone, jeżeli wymaga tego dobro małoletniego. Powyższe rozstrzygnięcie można zilustrować następującym przykładem: sąd opiekuńczy w oparciu o fałszywie przedstawione mu okoliczności wydał opiekunowi zezwolenie na sprzedaż całej nieruchomości małoletniego. Opiekun z uwagi na brak odpowiedniego nabywcy sprzedał tylko część nieruchomości. W stosunku do nabywcy tej części postanowienie sądu opiekuńczego nie może być zmienione czy uchylone, albowiem powstały już dla niego skutki prawne. Postanowienie sądu opiekuńczego odnośnie dopuszczalności sprzedaży przez opiekuna pozostałej części nieruchomości natomiast może być zarówno zmienione, jak i uchylone.

Zgodnie z art. 18 k.c. osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może sama dokonywać czynności prawne rozporządzające i zobowiązujące, ale do ich ważności konieczna jest zgoda przedstawiciela ustawowego. Według powołanej wyżej uchwały SN dwustronna czynność

³⁹ Zgodnie z art. 593 k.p.c. zezwolenia na dokonanie spraw ważniejszych udziela sąd opiekuńczy na wniosek opiekuna, a postanowienie sądu opiekuńczego w tej materii staje się skuteczne z chwilą uprawnomocnienia się.

prawna dokonana przez małoletniego o ograniczonej zdolności do czynności prawnych bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego może być potwierdzona przez opiekuna. Potwierdzenie to, jeżeli chodzi o czynności ważniejsze, może być dokonane dopiero po uzyskaniu zezwolenia sądu opiekuńczego.⁴⁰

Skoro opiekun nie może dokonywać ważniejszych czynności dotyczących osoby małoletniego bez zezwolenia sądu opiekuńczego, to rozważenia wymaga problem, czy wolno mu bez zezwolenia tego sądu wyrażać zgodę na dokonanie tego rodzaju czynności przez małoletniego. Odpowiedź na postawione pytanie, jak się wydaje, wynika już z art. 156 k.r. i op., według którego opiekun powinien uzyskać zezwolenie sądu opiekuńczego we wszystkich ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku małoletniego, bez rozróżnienia między czynnościami dokonywanymi osobiście przez opiekuna a czynnościami dokonywanymi przez małoletniego, na które opiekun wyraża jedynie zgodę. Wszelkie wątpliwości w tym zakresie usuwa art. 101 § 3 w związku z art. 155 § 2 k.r. i op. stanowiący, że rodzice nie mogą bez zezwolenia sądu opiekuńczego dokonywać czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu ani wyrażać zgody na dokonywanie tego rodzaju czynności przez dziecko.⁴¹

W świetle art. 46 nie obowiązującej już ustawy o postępowaniu niespornym w sprawach rodzinnych oraz z zakresu kurateli z r. 1950 władza opiekuńcza mogła zabronić opiekunowi zbywania lub obciążania bez jej zezwolenia praw osoby pozostającej pod opieką także wtedy, gdy normalnie ich zbycie czy obciążenie nie wymagało do swej ważności zezwolenia sądu opiekuńczego, a więc gdy nie przekraczały one zakresu zwykłego zarządu. Aktualnie obowiązujący k.r. i op. nie przyznaje sądowi opiekuńczemu tak daleko idących uprawnień. Sąd opiekuńczy może bowiem z mocy art. 168 k.r. i op. wydać takie zarządzenie tylko wtedy, kiedy opiekun nie sprawuje opieki w sposób należyty.⁴² W razie wydania przez sąd opiekuńczy zarządzenia zabraniającego opiekunowi zbycia lub obciążenia praw małoletniego czynność prawna dokonana przez opiekuna z naruszeniem zakazu z art. 168 k.r. i op., jak to zostało wyjaśnione przez A. Woltera⁴³ jeszcze w świetle postanowień nie obowiązującego już prawa opiekuńczego z r. 1946, będzie ważna, a opiekun poniesie odpowiedzialność za powstałe z tego tytułu szkody. Ograniczenia wynikające z art. 168 k.r. i op. mają bowiem odmienny charakter aniżeli ograniczenie z art. 156 tegoż kodeksu. Te ostatnie stanowią regułę w

⁴⁰ Por. notkę 37.

⁴¹ Por. *Komentarz do k.r. i op.*, s. 612.

⁴² Por. *Komentarz do k.r. i op.*, s. 780.

⁴³ A. Wolter: *Władza opiekuńcza*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy”, 1947, nr 1—2, s. 38.

polskim prawie opiekuńczym, wyrażoną w przepisach k.r. i op., i odnoszą się do każdej opieki, dlatego też osoba trzecia nie może powoływać się na nieznaną sobie tych ograniczeń. Odmiennie natomiast przedstawia się sprawa ograniczeń z art. 168 k.r. i op., albowiem stanowią one wyjątek od ogólnej zasady, iż jedynie tylko sprawy ważniejsze wymagają zezwolenia sądu opiekuńczego, a ponadto ograniczenia te dotyczą tylko pewnej konkretnej opieki i wynikają z postanowienia sądu opiekuńczego, o czym kontrahent opiekuna może nie wiedzieć. Dlatego też osoba trzecia dokonująca czynności prawnej z opiekunem, czynności nie zaliczanej do spraw ważniejszych, powinna być chroniona. Nie może natomiast z tego korzystać osoba trzecia działająca w złej wierze. Trudno bowiem przyjąć, że małoletni jest związany czynnością prawną dokonaną świadomie z przekroczeniem granic umocowania przez opiekuna, o czym osoba trzecia wiedziała. Tego rodzaju czynność uznać należy za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego i wobec tego nieważną z mocy art. 58 § 2 k.c.

Po rozważaniach odnoszących się do ogólnych zagadnień związanych z obowiązkiem i prawem kierowania małoletnim należy obecnie omówić bliżej sprawy dotyczące osoby małoletniego, które z istoty swojej należą do spraw ważniejszych. Sprawami takimi są: a) określenie miejsca pobytu małoletniego, b) wybór zawodu małoletniego, c) wyrażenie zgody na dokonanie zabiegu lekarskiego, d) niektóre inne ważniejsze sprawy wymagające zgody opiekuna.

Z przysługującego opiekunowi prawa kierowania wynika dla niego prawo oznaczenia miejsca pobytu małoletniego. Miejsce pobytu, oznaczające faktyczne przebywanie w określonej miejscowości, odróżnić należy od miejsca zamieszkania w rozumieniu prawa cywilnego. Zgodnie bowiem z art. 27 k.c. miejscem zamieszkania osoby pozostającej pod opieką jest miejsce zamieszkania opiekuna, a więc miejscowość, w której przebywa on z zamiarem stałego pobytu (art. 25 k.c.).

Zmiana miejsca zamieszkania przez opiekuna pociąga za sobą automatycznie zmianę miejsca zamieszkania małoletniego pozostającego pod opieką, nie musi natomiast powodować zmiany jego miejsca pobytu. Zmiana miejsca pobytu małoletniego nie ma wpływu na jego prawne miejsce zamieszkania.

Obowiązujące przepisy nie uzależniają zmiany miejsca zamieszkania opiekuna od zezwolenia sądu opiekuńczego, mimo że ma ono duże znaczenie, choćby z uwagi na właściwość sądu opiekuńczego (por. art. 569 k.p.c.). Tym niemniej opiekun obowiązany jest powiadomić sąd opiekuńczy o zamierzonej zmianie miejsca swojego zamieszkania. Obowiązek ten wynika z faktu sprawowanej przez określony sąd opiekuńczy kontroli nad opiekunem, wprowadzonej z uwagi na dobro dziecka. Sąd opiekuńczy po rozważeniu całokształtu okoliczności związanych ze zmianą miejsca

zamieszkania opiekuna z punktu widzenia interesu małoletniego może bądź uznać decyzję opiekuna w tym przedmiocie za zgodną z dobrem małoletniego i w związku z tym przekazać sprawy właściwemu sądowi opiekuńczemu do sprawowania nadzoru nad wykonywaniem opieki, bądź też — gdyby zmiana miejsca zamieszkania opiekuna kolidowała z interesem małoletniego — zwolnić opiekuna i powołać na jego miejsce innego.⁴⁴

Najodpowiedniejsze warunki wykonywania obowiązków wychowawczych stwarza w zasadzie wspólne zamieszkanie opiekuna z małoletnim. Będzie to miało miejsce najczęściej wtedy, kiedy małoletni zostanie przyjęty do domu opiekuna, wyjątkowo możliwa jest również sytuacja odmienna, tj. gdy opiekun zamieszka w domu małoletniego.

Opiekun może bowiem w takich wypadkach systematycznie i na bieżąco troszczyć się o wychowanie małoletniego, czuwać nad jego stanem zdrowia i oddziaływać na niego swoim osobistym przykładem oraz kontrolować postępowanie małoletniego. Wspólne mieszkanie małoletniego z opiekunem powoduje również, że małoletni przebywa w rodzinie zastępczej, że zawiązują się między nim a opiekunem i jego rodziną węzły sympatii. Ze względu na wpływ, jaki wywiera na wychowanie małoletniego atmosfera panująca w domu opiekuna, a także jego warunki mieszkalne, powinny być one brane pod uwagę przy powierzaniu opieki.

Zasada, że małoletni powinien mieszkać wspólnie z opiekunem, nie zawsze jednak może być zrealizowana. Niekiedy będzie to niemożliwe, a nawet niewskazane i to zarówno z przyczyn zachodzących po stronie małoletniego (np. z uwagi na jego charakter, wymagający stosowania specjalnych metod wychowawczych), jak i po stronie opiekuna (np. choroba członka jego rodziny) czy wreszcie z uwagi na konieczność uczęszczania małoletniego do szkoły znajdującej się w innej miejscowości aniżeli w miejscu zamieszkania opiekuna. Okoliczności te powodować będą konieczność umieszczenia małoletniego u osoby trzeciej albo w zakładzie wychowawczym.

Decyzja odnośnie określenia miejsca pobytu małoletniego nie należy wyłącznie do kompetencji opiekuna. Miejsce pobytu małoletniego ma bowiem tak doniosłe znaczenie dla jego wychowania, iż decyzję w tym przedmiocie uznać należy za sprawę ważniejszą w rozumieniu art. 156 k.r. i op. i w związku z tym wymagającą uprzedniego zezwolenia sądu opiekuńczego. Wydanie zezwolenia przez sąd opiekuńczy na zmianę miejsca pobytu małoletniego powinno nastąpić dopiero po zapoznaniu

⁴⁴ Tak samo w prawie radzieckim. Zob. A. J. Piergament: *Opieka i pieczytelstwo*, Moskwa 1966, ss. 56—57.

się z jego stanowiskiem. Ze zmianą miejsca pobytu łączy się bowiem szereg innych, bardzo istotnych dla małoletniego spraw, jak np. podjęcie nauki.⁴⁵

Nie wymaga natomiast zezwolenia sądu opiekuńczego umieszczenie małoletniego na koloniach letnich, obozach wędrownych itp., urządzanych przez szkołę czy organizacje młodzieżowe.

Z przysługującego opiekunowi prawa do określenia miejsca pobytu małoletniego wynika dla niego obowiązek i prawo żądania wydania małoletniego od osoby nieuprawnionej do zatrzymania go. (por. art. 100 *in fine* w związku z art. 155 § 2 k.r. i op.). Opiekun z mocy tego prawa może żądać wydania dziecka od każdej osoby nieuprawnionej, w tym również od rodziców, jeżeli nie służy im władza rodzicielska. Z żądaniem takim opiekun może wystąpić nie tylko wtedy, kiedy małoletni mieszka u niego, ale także wówczas, gdy przebywa u innej osoby.

Jeżeli osoba, u której małoletni przebywa, wbrew woli opiekuna nie chce wydać małoletniego dobrowolnie, opiekun obowiązany jest zwrócić się do sądu opiekuńczego o odebranie dziecka (por. art. 100 k.r. i op.).⁴⁶

Postępowanie o odebranie małoletniego toczy się przed sądem opiekuńczym (art. 100 k.r. i op.) właściwym dla miejsca zamieszkania opiekuna (art. 569 k.p.c.). Prawomocne orzeczenie sądu opiekuńczego w przed-

⁴⁵ Nie obowiązujący już art. 45 post. rodz. stanowił, iż umieszczenie małoletniego u osoby trzeciej, wybór dla niego zawodu lub zmiana obranego zawodu wymagają zezwolenia sądu opiekuńczego jedynie wtedy, kiedy sąd ten wydał w tym przedmiocie odpowiednie zarządzenie. A. Stelmachowski na tle tego przepisu wyraził pogląd, iż wymienione sprawy należą niewątpliwie do spraw ważniejszych. Jeżeli zaś art. 45 post. rodz. nie nakłada w zasadzie na opiekuna w tym zakresie obowiązku uzyskania zgody sądu opiekuńczego, to czyni tak z uwagi na jak najelastyczniejsze ujęcie czynności opiekuna związanych z wychowaniem małoletniego i niekrępowania w tym zakresie opiekuna. Por. A. Stelmachowski: *Nadzór władzy opiekuńczej nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej*, „Nowe Prawo”, 1951, nr 4, s. 41. Nie opublikowany projekt k.r. i op. z r. 1957 zawierał przepis stwierdzający, iż umieszczenie małoletniego u osoby trzeciej albo w zakładzie wychowawczym, obranie dla niego zawodu lub zmiana obranego zawodu wymaga zezwolenia sądu opiekuńczego. O sprawach tych sąd opiekuńczy może rozstrzygać również sam. W toku dyskusji w komisji kodyfikacyjnej nad projektem k.r. i op. przepis ten uległ zmianie redakcyjnej w tym sensie, że o miejscu pobytu małoletniego czy o wyborze lub zmianie zawodu sąd opiekuńczy może orzekać nawet bez wniosku opiekuna. Por. protokół z obrad Zespołu Prawa Cywilnego Materialnego z 18 IV 1958 r. Przepis ten nie wszedł do aktualnie obowiązującego k.r. i op. prawdopodobnie z uwagi na to, że zawarta w nim reguła wynika już z art. 156 tego kodeksu.

⁴⁶ Kodeks karny w art. 188 przewiduje karę więzienia do lat 5 w stosunku do osoby, która wbrew woli osoby powołanej do opieki lub nadzoru uprowadza lub zatrzymuje małoletniego.

miocie wydania dziecka stanowi tytuł egzekucyjny, przy którego wykonaniu stosować się będą przepisy k.p.c. (art. 1089—1095).⁴⁷

Sąd opiekuńczy, rozpatrując sprawę o odebranie dziecka, może jednak, mimo wyraźnego w tym zakresie wniosku opiekuna, odmówić wydania postanowienia nakazującego wydania małoletniego, jeżeli przemawiać za tym będzie wzgląd na dobro małoletniego. Interes małoletniego bowiem jest podstawowym celem opieki, dlatego powinien być brany pod uwagę przy wszelkich rozstrzygnięciach dotyczących jego osoby i majątku. Sąd opiekuńczy w takim wypadku musi jednak uregulować sprawy związane z miejscem pobytu małoletniego w oparciu o art. 168 k.r. i op.

Najdonioślejszą decyzją, wynikającą z prawa kierowania, jest niewątpliwie wybór zawodu, pojmowanego szeroko, a więc także i kierunku wykształcenia. Od prawidłowego wyboru zawodu zależy w poważnej mierze przyszłość małoletniego i jego miejsce w życiu społecznym.

Kodeks rodzinny doceniając wagę wyboru zawodu precyzuje kryteria, jakimi należy się kierować w tym zakresie. Według art. 95 § 3 i 96 w związku z art. 155 § 2 k.r. i op. przy wyborze zawodu należy kierować się dobrem małoletniego i interesem społecznym w celu należytego przygotowania go do pracy dla dobra społeczeństwa i odpowiednio do jego uzdolnień. Podejmując więc decyzję odnośnie zawodu małoletniego, należy uwzględnić jego zdolności i zamiłowania, warunki fizyczne, stan zdrowia itp.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy nie uzależnia wyboru zawodu — tak jak czynią to ustawodawstwa kapitalistyczne — od stanu majątkowego osoby pozostającej pod opieką. Państwo socjalistyczne w trosce o wychowanie młodzieży zapewnia jej daleko idącą pomoc w pokrywaniu kosztów utrzymania i wychowania. Jeżeli środki małoletniego nie wystarczają na pokrycie kosztów związanych ze zdobyciem określonego zawodu, a zdolności małoletniego uzasadniają podjęcie tego kierunku nauki, opiekun obowiązany jest do podjęcia starań o uzyskanie odpowiednich środków zarówno w szkole (stypendium, internat, stołówka itp.), jak i w innych instytucjach, które takiej pomocy mogą udzielić (np. rady narodowe, Liga Kobiet, Związki Zawodowe itp.).

Decyzja o wyborze zawodu należy niewątpliwie do spraw ważniejszych w rozumieniu art. 156 k.r. i op. i dlatego też wymaga ona uprzedniego zezwolenia sądu opiekuńczego oraz, zgodnie z art. 158 k.r. i op., wysłuchania małoletniego. Jeżeli opiekun nie występuje do sądu opie-

⁴⁷ Por. E. Mędrzycka: *Egzekucja roszczenia o dziecko*, „Palestra”, 1959, nr 6, s. 37.

kuńczego z wnioskiem o zezwolenie na podjęcie przez małoletniego określonego kierunku nauki, wniosek taki może złożyć małoletni (por. art. 573 k.p.c.), również sąd opiekuńczy może orzec w tej materii z urzędu (por. art. 506 i 570 k.p.c.).

Sąd opiekuńczy, wydając zezwolenie na podjęcie przez małoletniego określonego zawodu, niezależnie od tego, z czyjej inicjatywy postępowanie zostało wszczęte, powinien wziąć pod uwagę obserwacje opiekuna co do małoletniego i jego w tym zakresie sugestie, życzenia małoletniego, osób jemu bliskich, a w miarę potrzeby zasięgnąć również opinii instytucji państwowych powołanych do oceny uzdolnień młodzieży.

Wydaje się, że nie ma potrzeby uzyskiwania zezwolenia sądu opiekuńczego na posłanie małoletniego do szkoły podstawowej, skoro nauka w tej szkole jest obowiązkowa. Jeżeli jednak szkoła podstawowa profilowałaby na przyszły zawód małoletniego (np. szkoła muzyczna), zezwolenie takie będzie konieczne.

Do obowiązków opiekuna w tym zakresie należy udzielenie małoletniemu odpowiedniej pomocy, stworzenie mu odpowiednich warunków, czuwanie nad jego postępami w nauce oraz kontrola, czy obrany kierunek nauki lub zawód jest odpowiedni dla małoletniego z uwagi na jego stan zdrowia, zdolności itp. W razie podjęcia pracy przez małoletniego na opiece ciąży także obowiązek sprawdzenia, czy w zakładzie pracy przestrzegane są przepisy o pracy młodocianych.

Jeżeli w wyniku obserwacji opiekun dojdzie do wniosku, że obrany zawód jest nieodpowiedni dla małoletniego, na przykład z uwagi na brak odpowiednich zdolności, powinien wystąpić do sądu o zezwolenie na zmianę zawodu. Opiekun z mocy art. 52 p.o.p.c. z r. 1950 utrzymanego w mocy dla stosunków pracy (por. art. XII p.w.k.c.) może rozwiązać za zezwoleniem sądu opiekuńczego zawartą przez małoletniego umowę o świadczeniu usług za wynagrodzeniem.

Do obowiązków opiekuna należy również troska o fizyczny rozwój małoletniego. Jednym z przejawów tej troski jest zapewnienie małoletniemu w razie potrzeby pomocy lekarskiej. Ustawa z 28 X 1950 r. o zawodzie lekarza (Dz. U., nr 50, poz. 458) w art. 17 wymaga zgody chorego, a jeżeli chorym jest osoba małoletnia zgody jej przedstawiciela ustawowego na dokonanie zabiegu chirurgicznego.

W związku z tym omówienia wymaga problem, czy opiekun sam może udzielić zgody na dokonanie zabiegu chirurgicznego u małoletniego, czy też za zezwoleniem sądu opiekuńczego. M. Grudziński⁴⁸ uważa, że „zezwolenie sądu opiekuńczego na poddanie małoletniego skomplikowanemu zabiegowi chirurgicznemu konieczne jest tylko wtedy, kiedy opinia

⁴⁸ *Komentarz do k.r. i op.*, s. 777.

lekarska w tym względzie jest niejednolita i w związku z tym nastęrcza wątpliwości, czy zabieg jest konieczny". Pogląd ten uznać trzeba w zasadzie za słuszny, należy jednak zastanowić się, czy rzeczywiście we wszystkich pozostałych wypadkach opiekun może decydować o przeprowadzeniu zabiegu, np. gdy wprowadzie pogląd lekarzy jest jednomyślny co do konieczności przeprowadzenia określonego zabiegu, nie gwarantują oni jednak, że małoletni przetrzyma operację albo, że odniesie ona pożądaný skutek. W tego rodzaju wypadkach, jak się wydaje, opiekun przed udzieleniem zgody na przeprowadzenie zabiegu musi uzyskać zezwolenie sądu opiekuńczego. Za takim rozstrzygnięciem przemawia intencja ustawodawcy wyrażona w art. 156 k.r. i op., nakładająca na opiekuna obowiązek uzyskania zezwolenia sądu opiekuńczego na wszystkie ważniejsze sprawy dotyczące osoby małoletniego. Do spraw tego rodzaju należą niewątpliwie także decyzje opiekuna zawierające zgodę na przeprowadzenie zabiegu, jeżeli łączy się z nim jakiegokolwiek ryzyko.⁴⁹

Opiekun przed wyrażeniem zgody na przeprowadzenie zabiegu lekarskiego, nawet jeżeli nie wchodzi w grę skomplikowany zabieg chirurgiczny, powinien konsultować się z sądem opiekuńczym (art. 100 k.r. i op.).

Do spraw ważniejszych dotyczących osoby małoletniego należą także: 1) wytoczenie przez opiekuna powództwa o ustaleniu ojcostwa osoby pozostającej pod jego opieką; 2) wyrażenie zgody przez opiekuna na uznanie przez małoletniego dziecka (art. 74 k.r. i op.); 3) wyrażenie zgody na przysposobienie małoletniego (art. 119 k.r. i op.).

Z przysługującego opiekunowi prawa kierowania wynika dla małoletniego obowiązek posłuszeństwa (art. 95 § 2 w związku z art. 155 § 2 k.r. i op.). Obowiązek posłuszeństwa małoletniego jest nieodzownym warunkiem prawidłowej realizacji sprawowanej przez opiekuna funkcji wychowawczej. Między opiekunem a osobą pozostającą pod jego opieką, podobnie jak między rodzicami a dziećmi, istnieje stosunek władczy, podyktowany interesem małoletniego.⁵⁰

Z obowiązkiem posłuszeństwa małoletniego względem opiekuna pozostaje w ścisłym związku zagadnienie, jakimi środkami opiekun może wyegzekwować obowiązek posłuszeństwa, zwłaszcza czy może on stosować kary cielesne.

Problem stosowania przez rodziców kar cielesnych był szeroko dyskutowany w piśmiennictwie polskim.⁵¹ W zasadzie jednomyślnie wypo-

⁴⁹ Por. również w tym zakresie H. Brokman i S. Szer: *Ingerencja sądu w braku zgody rodziców na szpitalne leczenie dziecka*, „Państwo i Prawo”, 1953, nr 10, s. 531 oraz S. Garlicki: *Brak zgody pacjenta na zabieg operacyjny*, „Palestra”, 1960, nr 10, s. 72.

⁵⁰ *Komentarz do k.r. i op.*, ss. 555 i 592.

⁵¹ Prawo rodzinne z r. 1946 w art. 25 § 2 przyznawało rodzicom prawo karcenia dziecka. Przepis ten nie został recypowany zarówno przez k.r. z r. 1950, jak i przez

wiedziano się, iż stosowanie tego rodzaju kar nie jest najwłaściwszym środkiem wychowawczym.

Nie obowiązujące już prawo opiekuńcze z r. 1946 w art. 22 § 2 wyraźnie zabraniało opiekunowi stosowania kar cielesnych. Mimo braku wyraźnego przepisu w k.r. i op. w tym zakresie nie ulega wątpliwości, że również i obecnie opiekun nie może stosować tych kar.⁵²

Dopuszczalne jest natomiast stosowanie przez opiekuna kar wychowawczych, jak np. może on zabronić małoletniemu chodzenia do kina przez czas określony czy korzystania z innych rozrywek.

Jeżeli w konkretnym wypadku opiekun nie może podporządkować swoim decyzjom małoletniego, powinien on zwrócić się o pomoc do sądu opiekuńczego, który po rozważeniu wszystkich okoliczności podejmie odpowiednią decyzję, może nawet nakazać umieszczenie małoletniego w domu wychowawczym.⁵³

Z mocy art. 91 § 2 k.r. i op. dziecko pozostające na utrzymaniu rodziców i mieszkające u nich obowiązane jest pomagać im we wspólnym gospodarstwie. Przepis ten nie mieści się w przepisach o władzy rodzicielskiej i wobec tego nie stosuje się do opieki (art. 156 k.r. i op.). Małoletni przebywający w domu opiekuna nie jest obowiązany do pomocy w gospodarstwie opiekuna. Stanowisko k.r. i op. w tym zakresie jest w pełni uzasadnione, nałożenie bowiem obowiązku pomocy przez małoletniego w gospodarstwie opiekuna mogłoby niekiedy prowadzić do wykorzystywania cudzej pracy. Obowiązku pracy małoletniego w gospodarstwie opiekuna nie uzasadnia fakt, że opiekun obowiązany jest do szeregu osobistych starań w stosunku do małoletniego, ponieważ sprawowanie opieki jest obowiązkiem obywatelskim.⁵⁴

Odmienne natomiast należy potraktować świadczenie przez małoletniego mieszkającego razem z opiekunem drobnych usług. Wykonywanie tego rodzaju usług, jeżeli nie przekraczają one możliwości fizycznych

aktualnie obowiązujący k.r. i op. W doktrynie polskiej problematyką tą zajmował się J. Andrejew: *Oceny prawne karcenia nieletnich*, Warszawa 1964, ss. 65—66 oraz *Komentarz do kr. i op.*, s. 770.

⁵² W praktyce zdarzają się jednak wypadki stosowania przez opiekuna kar cielesnych. Zwraca na to uwagę J. Cagara (*Nadzór sądu nad działalnością opiekunów*, „Nowe Prawo”, 1953, nr 10, s. 20), stwierdzając, że w poleceniach wydawanych opiekunowi zmuszony był niekiedy do wydawania zakazu stosowania kar cielesnych.

⁵³ *Komentarz do k.r. i op.*, ss. 770—771.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 771. Analogiczne stanowisko w świetle prawa radzieckiego zajmuje H. M. Jerszowa: *Opieka i popieczitelstwo nad niesowierszennoletnim po sowieckomu prawu*, Moskwa 1959, ss. 77—78. Należy podkreślić jednak, iż w praktyce zdarzają się przypadki zatrudniania małoletniego pozostającego pod opieką w pracach rolnych. Por. Cagara: *op. cit.*, s. 13 i n.

małoletniego i nie kolidują z jego obowiązkami szkolnymi, jest zgodne z zasadami współżycia społecznego. Usługi te powodują wdrożenie małoletniego do utrzymania porządku w swoim pomieszczeniu, higieny osobistej itp., stanowią więc czynnik wychowawczy. Z tego powodu są one dopuszczalne i mogą być wymagane przez opiekuna.

Podejmowanie starań o uzyskanie środków na utrzymanie małoletniego

Aktualnie obowiązujące przepisy k.r. i op. nie statuuja *expresis verbis* obowiązku opiekuna do podejmowania starań o uzyskanie środków utrzymania i wychowania małoletniego.⁵⁵ Nie świadczy to rzecz jasna, iż obecnie opiekun nie jest obowiązany do podejmowania tego rodzaju starań. Brak wyraźnego przepisu w tym przedmiocie w k.r. i op. spowodowany został prawdopodobnie tym, iż według intencji ustawodawcy obowiązek ten wynika z szerszego obowiązku opiekuna, jakim jest piecza nad osobą małoletniego.⁵⁶

Obowiązek podejmowania starań o uzyskanie środków utrzymania i wychowania małoletniego jest czymś różnym od obowiązku alimentacyjnego. Ten ostatni bowiem wynika ze stosunku pokrewieństwa lub przysposobienia i polega na osobistym dostarczaniu środków utrzymania i wychowania, nie zawsze łącząc się ze sprawowaniem pieczy nad osobą dziecka (art. 128 k.r. i op.). Obowiązek podejmowania starań o uzyskanie omawianych środków natomiast jest ściśle związany ze sprawowaniem pieczy nad osobą i nie polega na osobistym spełnianiu świadczeń.

Realizacja obowiązku czynienia starań o uzyskanie środków utrzymania i wychowania małoletniego wyraża się w żądaniu przez opiekuna od osób do tego zobowiązanych albo od odpowiednich instytucji państwowych środków koniecznych do zaspokojenia potrzeb małoletniego.

Z istoty sprawowanej przez opiekuna pieczy na osobą małoletniego wynika, że powinien on poszukiwać zarówno środków utrzymania, jak i środków wychowania. Potwierdza to pośrednio art. 128 k.r. i op., stwierdzający, że obowiązek alimentacyjny obejmuje dostarczenie środków utrzymania, a w miarę potrzeby — również środków wychowania.

Środki utrzymania to środki służące do zaspokojenia bieżących potrzeb małoletniego o charakterze konsumpcyjnym.⁵⁷ Środkami wycho-

⁵⁵ Obowiązek tego rodzaju przewidywało prawo opiekuńcze z r. 1946 (art. 30 § 3), a także ustawa o postępowaniu niespornym w sprawach rodzinnych oraz z zakresu kurateli (art. 49).

⁵⁶ Komentarz do k.r. i op., s. 770.

⁵⁷ Por. J. Gwiazdomorski: *Treść i zakres obowiązku alimentacyjnego między krewnymi*, „Państwo i Prawo”, 1954, nr 9, s. 245, oraz S. M. Grzybowski: *Obowiązek alimentacyjny krewnych*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Seria Nauk Społecznych, Prawo, nr 4, s. 118.

wania natomiast są środki potrzebne na pokrycie kosztów związanych z procesem fizycznego i duchowego rozwoju małoletniego oraz z jego należytym przygotowaniem do pracy dla dobra społecznego i zgodnie z jego zdolnościami.⁵⁸ Między środkami utrzymania i wychowania zachodzi ścisła więź, albowiem służą one jednemu celowi, tj. prawidłowemu wychowaniu małoletniego. Z tego też względu nie można zasądzić odrębnie środków utrzymania i środków wychowania, stwierdzając w wyroku, że taką kwotę przeznacza się na utrzymanie, a taką na wychowanie małoletniego. Opiekun obowiązany jest do żądania od osób do tego zobowiązanych albo od instytucji państwowych środków na utrzymanie małoletniego oraz środków na jego wychowanie.

Rozważenia wymaga również kwestia dalsza, a mianowicie, z jakich źródeł opiekun powinien czerpać środki na zaspokojenie potrzeb małoletniego. Na podstawie uprzednio obowiązujących przepisów prawa rodzinnego pewną wskazówkę w tym zakresie zawierał art. 49 ustawy o postępowaniu niespornym w sprawach rodzinnych oraz z zakresu kurateli, stanowiąc: „Jeżeli dziecko nie ma własnego majątku, władza opiekuńcza zobowiąże opiekuna do żądania alimentów od osoby do tego zobowiązanej, a w przypadku, gdy i w ten sposób nie można uzyskać odpowiednich środków, zobowiązać opiekuna, aby zwrócił się w tym celu do odpowiedniej rady narodowej”.

W świetle obowiązującego k.r. i op. wskazówki odnośnie źródeł, z których opiekun powinien czerpać środki na utrzymanie i wychowanie małoletniego wynikają z przepisów normujących obowiązek alimentacyjny oraz zasady sprawowania zarządu majątkiem małoletniego.

Art. 133 § 1 k.r. i op. stanowi, że rodzice obowiązani są do świadczeń alimentacyjnych względem dziecka nie mogącego utrzymać się samodzielnie, jeżeli dochody z jego majątku nie wystarczają na pokrycie kosztów utrzymania i wychowania. Obowiązek alimentacyjny innych krewnych małoletniego istnieje tylko wówczas, gdy małoletni pozostaje w niedostatku (art. 133 § 2 k.r. i op.). O niedostatku⁵⁹ małoletniego można mówić, oczywiście z dużym uproszczeniem, wówczas, gdy „nie ma on w ogóle albo nie ma w dostatecznym rozmiarze własnych środków utrzymania mogących zaspokoić jego usprawiedliwione potrzeby”.⁶⁰ Według art. 103 w związku z art. 155 § 2 k.r. i op. czysty dochód z ma-

⁵⁸ Grzybowski: *op. cit.*, s. 118.

⁵⁹ W doktrynie polskiej zwraca się uwagę, iż precyzyjne zdefiniowanie niedostatku jest trudne, a nawet wręcz niemożliwe i stąd też próby jego określenia powinny iść drogą kolejnych przybliżeń. *Ibid.*, s. 93.

⁶⁰ Por. *Komentarz do k.r. i op.*, s. 716, oraz Orzeczenie Sądu Najwyższego z 29 IX 1958 2 Cr 817/57 — OSPiKA, 1959, poz. 294. Orzeczenie Sądu Najwyższego z 5 VI 1962 1 Cr 444/61 — Zb. O., poz. 1962/227 i Gwiazdomorski: *op. cit.*, s. 102.

jątku dziecka powinien być przeznaczony przede wszystkim na utrzymanie i wychowanie dziecka.

Z przytoczonych przepisów wynika więc, że pierwszym źródłem uzyskania środków utrzymania i wychowania małoletniego są dochody płynące z majątku dziecka, skoro wyłączają one nawet obowiązek alimentacyjny rodziców. Drugim źródłem uzyskania omawianych środków jest obowiązek alimentacyjny rodziców, istniejący przecież niezależnie od tego, czy dziecko pozostaje w niedostatku. Trzecim wreszcie źródłem uzyskania środków utrzymania i wychowania są alimenty dalszych krewnych zobowiązanych do ich dostarczenia dopiero w razie niedostatku małoletniego.⁶¹ W przypadku braku możliwości uzyskania środków utrzymania i wychowania z jednego z wymienionych źródeł obowiązek ich dostarczenia spoczywać będzie na organach państwowych.

Przed ostatecznym ustaleniem kolejności źródeł, z których opiekun powinien czerpać środki na utrzymanie i wychowanie małoletniego, rozważyć należy jeszcze, czy można naruszyć substancję majątku małoletniego na pokrycie potrzeb małoletniego, innymi słowy — czy fakt istnienia majątku wyłącza niedostatek małoletniego.

Według poglądu J. Gwiazdomorskiego⁶², w obecnych warunkach społeczno-gospodarczych regułą, że substancja majątku osoby uprawnionej do alimentacji nie powinna być naruszona na pokrycie jej bieżących potrzeb, straciła częściowo swoje uzasadnienie. Równocześnie jednak z wzmożonej ochrony osoby uprawnionej do żądania alimentów wynika, iż należy chronić jej majątek przed zużyciem go, jeżeli potrzeby tej osoby mogą być pokryte z innych źródeł. W oparciu o to założenie J. Gwiazdomorski wyprowadza wniosek, że substancja majątku osoby uprawnionej do alimentacji nie powinna być w zasadzie zużywana na pokrycie bieżących potrzeb. Naruszenie substancji może mieć jednak miejsce przy nadzwyczajnych potrzebach osoby uprawnionej albo przy jednorazowych dużych wydatkach. Powyższa zasada jednak — zdaniem tego autora — nie wynika jasno z przepisów prawnych, ale wyprowadzona została w drodze analogii z prawa i dlatego też nie może ona być stosowana sztywno; należy przy jej stosowaniu uwzględniać całokształt okoliczności zachodzących zarówno po stronie osoby uprawnionej, jak i zobowiązanej do świadczeń alimentacyjnych.

Opiekun nie może żądać alimentów dla małoletniego od jego krewnych, których dochody zaledwie wystarczają na pokrycie ich własnych

⁶¹ Jeżeli zobowiązany do alimentacji jest brat lub siostra, to mogą się oni uchylić od tego obowiązku, jeżeli jest on połączony z nadmiernym uszczerbkiem dla nich lub ich najbliższej rodziny (art. 134 k.r. i op.).

⁶² Gwiazdomorski: op. cit., ss. 105—106 oraz *Komentarz do k.r. i op.*, ss. 718—719.

potrzeb, jeżeli małoletni posiada np. złożone w banku kosztowności, których spieniężenie pozwoli zaspokoić jego potrzeby.⁶³ Odmienne natomiast sprawa ta wyglądać będzie w przypadku, gdy małoletni jest właścicielem niewielkiego gospodarstwa rolnego, którego dochody nie wystarczają na pokrycie potrzeb małoletniego, albowiem trudno żądać, aby sprzedał on swój przyszły warsztat pracy. Podobnie nie można żądać od małoletniego, aby sprzedał on na pokrycie swoich potrzeb posiadane meble czy odzież.

W świetle tych rozważań przyjęć należy następującą kolejność źródeł, z których opiekun czerpać będzie środki na pokrycie kosztów utrzymania i wychowania małoletniego: a) dochody z majątku małoletniego, b) alimenty dostarczane przez rodziców, c) alimenty dostarczane przez dalszych krewnych małoletniego, d) substancja majątku małoletniego, e) środki dostarczane przez instytucje państwowe. Należy jednak pamiętać, że powyższa kolejność może niekiedy ulec zmianie. Czasami bowiem trzeba będzie pokrywać koszty utrzymania i wychowania małoletniego z substancji majątku małoletniego, mimo że krewni są zobowiązani do alimentacji, pewne środki pomocy materialnej państwa mogą być otrzymane niezależnie od tego, czy małoletni pozostaje w niedostatku, jak np. stypendia czy bursy.

Według przepisów k.r. i op. opiekunem może być ustanowiony krewny małoletniego, który z racji tego pokrewieństwa zobowiązany będzie do alimentacji. Przypadek ten nie wymaga jednak odrębnego omówienia. Różni się on bowiem tylko tym, że opiekun będący równocześnie osobą zobowiązaną do alimentacji, zobowiązany jest nie tylko do podejmowania starań o uzyskanie środków utrzymania i wychowania małoletniego, ale także do osobistego dostarczania tych środków. Ponadto opiekun mieszkający razem z małoletnim, będący równocześnie jedną z osób zobowiązanych do alimentacji, może wykonać swój obowiązek w całości lub w części w drodze osobistych starań o jego utrzymanie lub wychowanie (por. art. 135 § 2 k.r. i op.).

Opiekun, który zobowiązany jest z tytułu swojego pokrewieństwa z małoletnim do świadczeń alimentacyjnych, a który nie wywiązuje się z tego obowiązku, powinien być zwolniony, gdyż nie daje on gwarancji należytego sprawowania opieki. Nakładanie kar na opiekuna w takim wypadku jest niewskazane z uwagi na możliwość powstania konfliktu między nim a małoletnim i w konsekwencji może być narażone na niebezpieczeństwo dobro małoletniego.

⁶³ Gwiazdomorski: *op. cit.*, s. 106. Grzybowski: *op. cit.*, s. 97 oraz *Komentarz do k.r. i op.*, s. 719.

РЕЗЮМЕ

Основным элементом попечительства опекуна является попечительство над несовершеннолетними, находящимися под опекой. Кодекс законов о семье и опеке ПНР не дает дефиницию понятия попечительства над несовершеннолетними и поэтому при установлении его содержания следует опираться на семантическое значение выражения „попечительство”, а также на общие предписания Кодекса. На основе этих двух критериев попечительство над несовершеннолетним можно определить как комплекс обязанностей и прав опекуна, относящихся к находящемуся под опекой несовершеннолетнему: обязанность и право воспитания, обязанность и право руководства несовершеннолетним, а также обязанность и право предпринятия стараний для получения средств, необходимых для воспитания и содержания несовершеннолетнего.

Понятие „воспитание” в польской литературе, посвященной этому вопросу, интерпретируется по-разному. Иногда под понятием воспитания подразумевается как воспитание в прямом значении этого слова, так и понятие руководства ребенком, а даже и попечительства над ним. Несомненно, что процесс воспитания содержит в себе и элемент руководства, однако, кодекс законов о семье и опеке ПНР пользуется более узким понятием воспитания, а об обязанности руководства в нем говорится отдельно. Если же речь идет о понятии попечительства над ребенком, то это понятие имеет приоритет над понятием воспитания, следовательно воспитание является одним из элементов понятия попечительства.

Кодекс законов о семье и опеке как правовой акт социалистического государства под понятием воспитания подразумевает социалистическое воспитание. Отсутствие в Кодексе определения этого понятия позволяет сделать вывод о том, что оно здесь употреблено в обычном значении. Воспитание следует понимать как совокупность средств воздействия родителей, воспитателей и среды на развитие детей и молодежи. В этом значении понятие воспитания включает определенные влияния и воздействия на физическое, умственное и моральное развитие детей и молодежи, а также привитие им политехнических знаний.

В процессе социалистического воспитания можно выделить два основных элемента: воспитание умственное и физическое. Первый из них включает заботу опекуна о правильном умственном развитии несовершеннолетнего, находящегося под опекой, а второй — заботу о жизни и здоровье ребенка.

В наше время родители или опекуны не в состоянии осуществлять воспитательные функции самостоятельно, особенно в области образования ребенка. Отсюда некоторую часть обязанностей по воспитанию детей должно взять на себя государство.

Вторым элементом попечительства является обязанность и право руководства ребенком. Надлежащее опекуну право руководства несовершеннолетним включает право и обязанность принятия решения как о самом ребенке, так и принятия решения за него во всех делах, относящихся к воспитанию, — выбору профессии, место пребывания и т.п. во все время осуществления опекунства. Из-за совпадения функций родителей и опекуна на них ложатся одинаковые обязанности и им принадлежат аналогичные права, пределы которых, однако, различны. Прежде всего это отражается на праве руководства. Родители все решения относительно ребенка принимают самостоятельно, а опекун же — только при разрешении опекунского суда. По 156 ст. Кодекса законов о семье и опеке во всех особенно важных случаях, относящихся как к самому несовершеннолетнему, так и к его имуществу, опекун должен получить разрешение опекунского суда. К ним относится все то, что оказывает решительное влияние на правильное воспитание несовершеннолетнего, например, выбор профессии, место пребывания и т. д. Из принадлежащего опекуну права руководства вытекает обязанность послушания для подопечного.

Наконец обязанностью и правом опекуна, вытекающими из попечительства, является обязанность предпринятия стараний о получении средств, необходимых для содержания и воспитания ребенка. Эта обязанность коренным образом отличается от лежащей на родителях обязанности алиментации. В принципе опекун не обязан лично доставлять средства на содержание и воспитание подопечного, а обязан только предпринимать старания о их получении от родителей или родственников несовершеннолетнего, а при их отсутствии — от соответствующего государственного органа. Автор считает, что в свете Кодекса законов о семье и опеке средства на содержание и воспитание несовершеннолетнего должны браться опекуном из доходов от имущества подопечного, из платимых родителями или родственниками алиментов, из субстанции имущества несовершеннолетнего, а также из средств государственных институций. Если опекуном становится особа, в обязанность которой входит алиментация, от опекуна все равно должен предпринять старания о получении этих средств.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Grundelement der Vormundschaft ist die Sorge für die Person des Mündels. Das Familien- und Vormundschaftsgesetzbuch definiert nicht den Begriff der Sorge für die Person des Mündels. Daher muss die Analyse des Inhalts dieses Begriffes auf Grund der semantischen Bedeutung des Begriffes „Sorge“ sowie der allgemeinen, im Familien- und Vormundschaftsgesetzbuch gegebenen Richtlinien durchgeführt werden. Mit Hilfe dieser Kriterien kann die Sorge für die Person des Mündels als ein System von Pflichten und Rechten des Vormundes bezeichnet werden, die sich auf die Person des Mündels beziehen. Sie bestehen aus folgenden Elementen: der Pflicht und des Rechts den Mündel zu erziehen, der Pflicht und des Rechts ihn zu beaufsichtigen, der Pflicht und des Rechts für die Mittel zu sorgen, die für den Unterhalt und die Erziehung des Mündels nötig sind.

Der Begriff der Erziehung wird in der polnischen Fachliteratur nicht eindeutig verstanden. Unter dem Begriff „Erziehung“ wird manchmal sowohl die Erziehung im strengen Sinne dieses Wortes als auch die Leitung des Lebens des Mündels verstanden. Es unterliegt keinem Zweifel, dass mit dem Prozess der Erziehung immer ein Element der Leitung verbunden ist. Doch wird im Familien- und Vormundschaftsgesetzbuch der Begriff „Erziehung“ im strengeren Sinne gebraucht, die Pflicht der Leitung dagegen getrennt behandelt. Was den Begriff der Sorge für das Kind betrifft, so ist dieser Begriff dem Begriff der Erziehung übergeordnet, so dass die Erziehung eines der Elemente der Sorge ist.

Das Familien- und Vormundschaftsgesetzbuch als ein Gesetzesakt des sozialistischen Staates versteht unter dem Begriff der Erziehung ohne Zweifel eine sozialistische Erziehung. Da dieser Begriff im Gesetzbuch nicht formuliert ist, so ist der Schluss berechtigt, dass dieser Begriff hier im geläufigen Sinne gebraucht worden ist. Unter Erziehung ist das System der Einwirkung der Eltern, der Erzieher und der Umgebung auf die Entwicklung von Kindern und Jugendlichen zu verstehen. In diesem Sinne umfasst der Begriff der Erziehung bestimmte Einflüsse und Einwirkung auf die körperliche, geistige und sittliche Entwicklung der Kinder und der Jugend und das Beibringen polytechnischen Wissens und Könnens.

In dem einheitlichen System der sozialistischen Erziehung können zwei Grundelemente hervorgehoben werden, und zwar die geistige und die körperliche Erziehung. Das erste Element umfasst die Sorge des Vormundes um die richtige geistige Entwicklung des Mündels, das zweite — die Sorge für das Leben und die Gesundheit des Mündels.

In unserer Zeit sind weder die Eltern allein noch der Vormund allein

imstände, die Erziehungsaufgaben, besonders in bezug auf die Ausbildung des Kindes, erfolgreich zu erfüllen. So muss einen Teil der erzieherischen Pflichten der Staat übernehmen.

Das zweite Element der Sorge besteht in der Pflicht und dem Recht, das Leben des Mündel zu beaufsichtigen als auch in allen Angelegenheiten, die Erziehung, Berufswahl, die Wahl des Aufenthaltsortes u.s.w. während der Vormundschaft betreffen, Entschlüsse zu fassen.

Weil die Aufgaben der Eltern und des Vormundes einander ähnlich sind, so haben sie die gleichen Pflichten und analogische Rechte, wobei zwischen dem Bereich der Rechte des Vormundes und dem der Eltern ein Unterschied besteht. Dieser Unterschied findet vor allem in dem Leitungsrecht seinen Ausdruck. Die Eltern fassen alle das Kind betreffenden Entschlüsse selbständig, der Vormund dagegen nur mit Genehmigung des Vormundschaftsgerichtes. Laut Artikel 156 des Familien- und Vormundschaftsgesetzbuches braucht der Vormund in allen wichtigeren, die Person und das Vermögen des Mündels betreffenden Angelegenheiten, eine Genehmigung des Vormundschaftsgerichtes. Den wichtigeren Angelegenheiten im Bereich der Sorge für die Person des Mündels gehören alle Angelegenheiten an, die einen entscheidenden Einfluss auf die richtige Erziehung des Mündels haben, z. B. Berufswahl, Aufenthaltsort u.s.w. Dem Recht auf Leitung, das dem Mündel zusteht, entspricht die Gehorsamspflicht des Mündels.

Das dritte Element der Sorge für die Person des Mündels besteht in dem Recht und der Pflicht dafür zu sorgen, dass natürliche und juristische Personen, die dazu verpflichtet sind, die für den Unterhalt und die Erziehung des Mündels nötigen Mittel liefern. Diese Pflicht des Vormundes unterscheidet sich grundsätzlich von der den Eltern obliegenden Unterhaltspflicht. Der Vormund selbst ist im Prinzip nicht verpflichtet, die Mittel für den Unterhalt und die Erziehung des Mündels zu liefern. Er hat nur die Pflicht dafür zu sorgen, dass die Eltern oder die Verwandten des Mündels, oder, wenn der Mündel keine Eltern oder Verwandten hat, eine zuständige Behörde, solche Mittel zur Verfügung stellen. Es scheint, dass im Sinne des Familien- und Vormundschaftsgesetzbuches die folgende Reihenfolge der Quellen anzunehmen ist, aus denen die für den Unterhalt und die Erziehung des Mündels nötigen Mittel geschöpft werden sollen: die Einkünfte aus dem Vermögen des Mündels, die den Eltern obliegende Unterhaltspflicht, die weiteren Verwandten obliegende Unterhaltspflicht, das Vermögen des Mündels und, zum Schluss, die durch staatliche Institutionen gelieferten Mittel. Im Falle, wenn eine der unterhaltspflichtigen Personen zum Vormund bestellt ist, wird der Vormund verpflichtet sein, sowohl die Mittel zu liefern als auch die Bemühungen um ihre Gewinnung zu unternehmen.